

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Pomogáts Béla

ERDÉLY MINT MULTIKULTURÁLIS MODELL

Erdély a nagy európai és a talán még inkább változatos közép-európai etnikai és kulturális mozaikon belül külön mozaik: az erdélyi hagyományok mindig a nyelvi, vallási és művelődési sokféleségre épültek, ennek a sokféleségnek a következtében jött létre az az erdélyi multikulturális modell, amely igazából csak a svájci multikulturalizmussal hasonlítható össze, természetesen azzal az igen lényeges különbséggel, hogy az alpesi országban a több kultúra egymásmellettségére és kölcsönös toleranciájára alapozott struktúra egy gazdasági tekintetben is prosperáló kis ország „államrezonját” hozta létre, szemben az erdélyi berendezkedéssel, amely több kínálgató alkalommal is (így 1867, 1918 és 1945 után) elutasította a multikulturalizmusból adódó történelmi stratégiát.

A svájci mintára berendezett kantonális önkormányzatok rendszere, illetve az Alpok völgyeiben felépített többnemzetiségű kis ország ösztönző példája nem véletlenül jutott eszébe szinte mindenkinek (Jászi Oszkártól Bajcsy-Zsilinszky Endréig), aki az úgynevezett „erdélyi kérdés” igazságos és tartós megoldásán gondolkodott. Erdély és Svájc a maguk tájféldrajzában és etnikai képében valóban igen sok hasonlóságot mutatnak. A Kárpátok karéjában elterülő táj nemcsak magas hegységei, havas legelői és sebes folyói következtében emlékeztet Svájcra, és nemcsak a régi erdélyi városok: Brassó, Nagyszeben, Segesvár hasonlít olyan svájci német kisvárosokra, mint mondjuk Solothurn, St. Gallen vagy Zug: mindkét várostípusnak középkori (általában német) eredetű építészeti kultúrája van. Csak-hogy, amíg a svájci városkép mindig példamutató gondozásban részesül, az erdélyi városképet félig-meddig lerombolta és tönkretette a sztálinista és ceausescánus kommunista uralom.

Erdélyt mindazonáltal más körülmények is arra a szerepre jelölték ki, hogy valóban amolyan „keleti Svájc” legyen. Területe két és félszer akkora, mint az irigyelt nyugat-európai államé, lakóinak száma nagyjából másfél millióval nagyobb: Svájcé körülbelül hat és félmillió, Erdélyé nyolcmillió (az 1992-es népszámlálás szerint hétmillió hétszázhuszónhárromezer). Köztudomású, hogy mindkét terület több nemzetiség, nyelv és kultúra otthona, és ezeknek az etnikai közösségeknek az arányszámai is igen hasonlítanak. Svájc lakosságának 65%-a német, 18,4%-a francia, 9,8%-a olasz és 0,8%-a rétoromán. Erdélyben a következő arányszámokkal találkozunk: az 1992-ben rendezett utolsó hivatalos népszámlálás szerint az

ország rész lakosságának 73,6%-a román, 20,8%-a magyar, 1,4%-a német és 4,2%-a egyéb (szerb, ukrán, bolgár) nemzetiségű. Az egyházi anyakönyvek és felmérések adatainak figyelembevételével készült becslések értelmében a magyarság arányát ennél valamivel nagyobb százalékban szokás megadni, a románság aránya ennél fogva viszont kisebb. Mindenesetre a leginkább feltűnő jelenség a németek arányának rohamos csökkenése: ez 1966-ban még 5,6%, 1977-ben pedig 4,6% volt. A népszámláláskor ugyanakkor nem vették kellően figyelembe a cigány lakosságot (a hivatalos kimutatás szerint ez csupán 2,6%, vagyis kétszázezer fő). Holott a cigányok számát egész Románia vonatkozásában a becslések valahol 4 és 6 millió közé teszik: bizonyára Erdélyben is él közülük többszáz ezer, némelyek szerint több mint egy millió. Ez a szám ugyancsak a románok létszámát és arányát csökkenti.

Még nyilvánvalóbb az erdélyi nemzetiségek arányainak hasonlósága a svájci példához, ha a Trianont megelőző állapotokat tekintjük át. Az 1910-es utolsó hivatalos magyar népszámlálás szerint Erdély, pontosabban a Romániának juttatott egykori magyar területek lakosságának 53,8%-a volt román, 31,6%-a magyar, 10,6%-a német és 3,8%-a egyéb nemzetiségű. Ezek az adatok arra utalnak, hogy az erdélyi magyarság eredeti arányszáma több mint másfélszerese volt a franciáknak az össznépességén belül képviselt arányánál. Ez az adat arra is rávilágít, hogy a magyarság aránya nyolc évtized leforgása alatt (1910 és 1992 között) több mint egyharmadával csökkent. Ennek a Magyarországra történt kényszerű áttelepülések és menekülések, a nemzeti kisebbségek erőszakos beolvasztására irányuló, az uralomváltozás óta folyamatosan érvényesülő bukaresti politika, továbbá a segéti románok nagyméretű (valószínűleg több mint egymillió) betelepítése az oka. Ha Erdélyben a magyarság száma a román lakosság számának gyarapodásával megegyező mértékben növekedett volna, akkor ma az 1,6 millió magyar helyett 2,7 millió magyarnak kellene lennie, a románok létszáma ugyanis 1918 óta a kétszeresére emelkedett.

Erdélyből, történelmi értelemben, lehetett volna kelet-európai Svájc, és ha ezt a történelmi stratégiát, amely különben nem volt idegen az 1918 előtti erdélyi román politikusoktól sem, érvényesíteni lehetett volna, vagyis mind az 1918 előtti magyar, mind az 1918 utáni román állami főhatalommal közjogi értelemben is lehetett volna ismertetni az ország rész multikulturális jellegét, Erdély jótékonyan befolyásolhatta volna a magyar és a román nép, a két állam viszonyát, sőt, tágabb értelemben, ösztönzőleg hathatott volna a mindig is etnikai konfliktusok által gyötört és ennek következtében szüntelenül újra meg újra dezintegrálódó és le-

süllyedő közép- és kelet-európai régió belső viszonyainak konszolidálására, egy kívánatos regionális integráció esélyeinek alakulására is. A történelem azonban természetesen csak tényeket ismer el, és nem feltételezéseket, habár a közép-európai régió történetében mindig voltak olyan lehetőségek is, amelyek megvalósulása számtalan egyéni és közösségi megpróbáltatásnak vehette volna elejét.

A közép-európai multikulturalizmusnak (és ezzel együtt a regionális integrációnak) két nagy történelmi műhelye – szomorú, hogy így kell mondanom – „lehetett volna”. Az egyik valójában alkalmi műhely, amelyet a történelem létrehozott és felkínált, igazából azonban senki sem gondolta komolyan, hogy ebben a keretben multikulturális és integrációs műhelyt kellene kialakítani. Az 1867 és 1918 között (tehát történelmi értelemben igen rövid időn, mindössze ötven esztendőn keresztül) fennálló Osztrák–Magyar Monarchiára gondolok, amely adottságait tekintve (minthogy államterületén vagy tizenkét közép-európai etnikum helyezkedett el) ideális multikulturális és integrációs műhely lehetett volna, ráadásul a svájci mintánál jóval nagyobb keretben, egy európai nagyhatalom keretében végezhetette volna el ennek a műhelynek a feladatait.

Valójában történtek is kísérletek arra, hogy a Monarchia ilyen műhely legyen, sajnos, a legkevésbé megfelelő politikai stratégia és irányítás alatt, tudniillik Ferenc Ferdinánd környezetében. (Az ott összegyűlt politikusok, akik között jelen volt a román Aurel Popovici és a szlovák Milan Hodža is, együttesüket különben „műhelynek”: „Werkstatt”-nak nevezték.) Ez a „műhely” mindazonáltal, sajnálatosan, egy teljesen korszerűtlen „refeudalizációs” agresszív hatalmi kísérlet terméke volt, és így nem járulhatott hozzá egy polgári jellegű, tehát korszerű közép-európai multikulturális szerkezet kialakításához. Máskülönb mind az osztrák, mind a magyar uralkodó körök elutasították annak a stratégiának a követését, amely a Monarchia multikulturális szerkezetére építette volna az integrációs stratégiát. Ezt a stratégiát igen határozottan elvetette I. Ferenc József és a korszak meghatározó magyar politikusa: gróf Tisza István is. A multikulturális közép-európai rendszer korszerű, polgári jellegű kísérletei, így az osztrák szociáldemokraták (Karl Renner, Otto Bauer) és a magyar polgári radikálisok (Jászi Oszkár, Ady Endre) törekvései pedig először az uralkodó rendszer ellenállására, majd véglegesen az első világháború következtében akadtak el.

A másik lehetséges történelmi műhely maga Erdély volt, illetve lehetett volna. Az erdélyi történelem ugyanis nem egyszer mutatta fel a „másság” és a „sokféleség” értelmezésének és kezelésének azokat a példáit, amelyek tulajdonképpen előlegezték a multikulturális társadalmak és a modern liberális demokráciák kö-

vetkezményeit. Erdély története valójában úgy is leírható, mint a kölcsönös toleranciák kialakulásának története, sajnos, nem következetes, hanem töredékes története. Közismert dolog, hogy a rendi társadalom korában Erdély több példát is szolgáltatott a különféle etnikumok és kultúrák együttműködésére. A legismeretesebb közülük az 1437-ben kötött „kápolnai unió”, amely a három „erdélyi nemzet”: a magyar, a székely és a szász szövetségét hozta létre. Ugyanakkor természetesen azt is tudnunk kell, hogy ez a rendi unió az antifeudális parasztmozgalom elfojtására jött létre, ennek ellenére mint multikulturális rendszer hosszú évszázadokon keresztül megfelelő módon működött.

Ebből a szövetségből és a rendi nemzetek közül kimaradtak a románok, mint-hogy külön román nemesség nem létezett, a nemesi rendbe emelt vajdák és kenézek a magyar nemesség soraiban foglaltak helyet. Mindenesetre a román nemzeti ébredés (a 18. század) óta teljesen érthető román követelés volt, hogy a románok mint „negyedik nemzet” kapjanak alkotmányos helyet az erdélyi társadalomban. Ezt a törekvést legnagyobb erővel bizonyára az 1791-ben készült, II. Lipóthoz intézett „felségfolyamodvány”: a *Supplex Libellus Valachorum* fogalmazta meg, és a magyar politikának kétségtelen nagy mulasztása volt, hogy az erdélyi románoknak, mint nemzetnek ezt a kollektív jogigényét nem volt hajlandó, nem volt képes kielégíteni. Valójában ez a történelmi méretű mulasztás volt a legfőbb akadálya annak, hogy Erdélyből minden biztató multikulturális hagyomány ellenére „keleti Svájc” legyen.

Erdélyt azonban nemcsak etnikai, hanem vallási tekintetben is a „sokféleség” tradíciója jellemezte: közismert dolog, hogy az országrészen minden történelmi keresztény vallásfelekezetnek erős bázisa volt. Erdélyben találunk római és görög katolikusokat, reformátusokat, evangélikusokat, unitáriusokat, ortodoxokat (görög keletieket), újabban megtaláljuk a különféle neoprotestáns felekezeteket. Az etnikai és vallási viszonyok általában egymással korrelatív kapcsolatba hozhatók: a magyarok római katolikusok, reformátusok, unitáriusok, kisebb részben evangélikusok (vannak magyar görög katolikusok is!), a németek közül a szászok evangélikusok, a temesi és szatmári svábok római katolikusok, a románok igen nagy részben ortodoxok, kisebb részben görög katolikusok. Az 1992-es népszámlálás adatai szerint az erdélyi lakosság 69,4%-a ortodox, 2,7%-a görög katolikus, 11%-a római katolikus, 10,3%-a református, 0,8%-a evangélikus, 1%-a unitárius és 4,8%-a egyéb vallást követ.

Az országrészen sokszínű vallási mozaikjának magának is nagy szerepe volt a multikulturális hagyományok kialakulásában. A vallásháborúk féktelen intole-

rancijától terhelt Európában az Erdélyi Fejedelemség törvényhozása volt szinte **az egyetlen**, amely az egyén lelkiismeretére: személyes választására és döntésére **bizta azt**, hogy melyik vallás tanításait követi. Az 1557-es tordai országgyűlés **számos** európai (nyugati) országot messze megelőzve mondta ki azt az elvet, hogy bárki kényszerítés nélkül követheti akár a régi, akár az új hitet. Az 1564-es országgyűlés megerősítette ezt a határozatot, az 1568-as pedig már azt is megengedte, hogy mindenki szabadon terjeszthesse az általa vallott hitelveket. A lelkiismereti szabadság és a vallási tolerancia mindezzel bekerült az erdélyi alkotmányosság alapelvei közé. Azonban ahogy a rendi társadalom nagy mulasztása volt a románok nemzeti jogainak elutasítása, a vallási tolerancia alkotmányos elve is bizonyos törést szenvedett azáltal, hogy a román ortodox egyházat nem emelte a „bevett”, azaz teljes mértékben legalizált hitfelekezetek közé.

A régi Erdélynek kétségkívül volt egy olyan multikulturális rendje, amelyen belül viszonylag szabadon (a korabeli európai jogrendhez és politikai gyakorlat-hoz képest szabadabban) fejlődhettek a különféle etnikumok, vallások és kultúrák, ez a fejlődés részben kialakította a nemzeti, az egyházi és a kulturális autonómiák bizonyos rendszerét. Talán nem kell különösebben érvelni amellett, hogy Erdélynek milyen hatalmas szerepe volt a magyar kultúra fejlesztésében, az erdélyi szász kultúra autonómiájának kialakulásában vagy éppen a román nemzeti kultúra megalapozásában és fenntartásában. Mindezzel Erdély egy olyan európai örökséget védelmezett, amelyet később az európai liberalizmus bontakoztatott ki igazán. Az erdélyi liberalizmus hagyományát ismerték fel és tekintették követendőnek olyan erdélyi magyar politikusok és írók, mint Kemény Zsigmond, aki 1851-es *Erdély közléte* című tanulmánya szerint az európai liberális és „baloldali” hagyományok fenntartásában látta az erdélyi politika vezető erejét. A következőket állapította meg: „Erdély az új eszmék irányában az európai államtömbök közt a szélső baloldalt foglalta el. Amit nála életbe léptettek, a kornak, mely a múltnak hagyományaival szakítani kezdett, radikalizmusa volt. (...) Az ő alkotmánya, tudniillik az Approbatat és Compilatát tekintjük – inkább democratico-arisztokratikus és köztársasági, mint monarchiai vala.”

Valójában az erdélyi multikulturalizmus és liberalizmus hagyományai éledtek újra a két világháború közötti időben, mindenekelőtt abban a transzilvánista ideológiában (az „erdélyi gondolatban”), amelyet az erdélyi magyar irodalmi és részben politikai élet képviselt, és amelyhez a húszas években (Hitler hatalomra jutásáig és a „nagynémet” ideológia erdélyi elterjedéséig) az erdélyi szász szellemi élet, ezenkívül néhány román gondolkodó (például a harmincas évek fiatal nem-

gedékét tömörítő Abecedar című folyóirat köre) is csatlakozott. A transzilvánista eszme és történelemértelmezés hívei valójában az erdélyi liberalizmus és politikai, valamint kulturális tolerancia hagyományait elevenítették fel, és a multikulturális rendszer fenntartásában, illetve a kulturális és nemzeti autonómiák „svájci” jellegű rendszerének felépítésében látták Erdély jövőjének – a magyar, román és német együttélés jövőjének – a zálogát.

A transzilvánista eszmét és történelemfelfogást a legnagyobb publicisztikai hatékonysággal és művészi erővel Kós Károly 1929-ben Kolozsvárott közreadott *Erdély – Kultúrtörténeti vázlat* című népszerű munkája fejtette ki. Kós úgy ábrázolta Erdélyt, mint sajátos földrajzi, történelmi és kulturális egységet, amelynek népei: magyarok, románok és szászok nemcsak „anyanemzeteikkel” tartottak fenn szoros kulturális rokonságot, hanem az együttélés több évszázados hagyományai folytán élénk művelődési kapcsolatba kerültek egymással is. A három erdélyi nép viszonylagos egyensúlya hozta létre autonóm kulturális fejlődésük lehetőségeit. Ennek során a három erdélyi kultúra egymásra is állandó hatást gyakorolt: „a különböző eredetű és különböző fajok lelkébe plántált, egymástól sok tekintetben élesen különböző kultúrákra a százados állandó együtt való élet, érintkezés, közös öröm, közös öröm és baj közös lelki élményei is rányomták a maguk bélyegét, mely a fejedelmi korban a szellemi élet demokratikus kiszélesedése és népi megmélyülése korában válik immár feltűnően észrevehetővé.” A szerző Erdély politikai és művelődéstörténetében kísérte végig e fejlődést, a magyar, román és szász művelődés kölcsönhatását. A három erdélyi nép és a három erdélyi kultúra autonóm, egyszersmind egymásra ható fejlődésének bemutatása során nagyrészt ő határozta meg és fejezte ki a transzilvánisták történelemszemléletét.

Az erdélyi multikulturális modell Kós Károly mellett más erdélyi magyar íróknál is megjelent, a többi között Kuncz Aladárra, Szentimrei Jenőre, Áprily Lajosra, Dsida Jenőre gondolok, akik mindig meggyőződéssel képviselték és szolgálták az erdélyi népek és kultúrák: magyarok, románok és németek összefogásának és együttműködésének eszméjét. Megjelent ez a gondolat a román és a német irodalom több nagy személyiségének munkásságában is, például a román Emil Isacnál, Corneliu Codarceanál, Avram P. Todornál, az erdélyi magyar irodalomról könyvet író Ion Chinezunál, illetve a szász Adolf Meschendörfernél, Ernst Wittstocknál és Otto Folberthnél, ez utóbbi *Die drei Durchbrücke – Eine Vision der siebenbürgischen Landschaft* címmel írt 1929-ben szép esszét az erdélyi népek és kultúrák együttműködésének fontosságáról és lehetőségeiről. Több olyan magyar, román és német folyóirat is volt, amely kulturális kapcsolatok gondozására vállalko-

zott, így a magyar Erdélyi Helikon, a román *Idea Europeana* és a német *Klingsor*. A magyar és román nyelven 1922-1923-ban Nagyváradon megjelent *Aurora*, valamint az 1924-ben Kolozsváron négy nyelven (magyarul, románul, németül és franciául) indult *Cultura* című folyóiratok pedig már programszerűen hirdették és szolgálták az erdélyi multikulturalizmus eszméjét és az erdélyi népek kulturális közeledését.

Az erdélyi multikulturalizmus eszméjének, akárcsak a transzilvánizmusnak, komoly szerepe volt a két világháború közötti korszak, különösen a húszas évek szellemiségének alakításában. Mindazonáltal az erdélyi kérdés körül folyamatosan kibontakozó magyar-román konfliktusok, a bukaresti kormánynak az a mindig is (mondhatnám 1919 óta folyamatosan) képviselt stratégiája, amely az erdélyi helyzet konszolidálását nem a kisebbségbe került népcsoportok kollektív jogainak elismerése és érvényesítése, hanem politikai visszaszorítása és asszimilálása által kívánta megoldani, továbbá a revanspolitika mindkét oldalon folyamatosan megjelenő kísértése következtében az erdélyi multikulturalizmus igen nagy történelmi veszteségeket szenvedett. Ezek közé a veszteségek közé tartozik természetesen az erdélyi németek szinte teljes exodusa is, amely igen érzékenyen érintette a hagyományos erdélyi civilizációt. Az erdélyi multikulturalizmus, mint az európai liberális politikai kultúra egyik fontos eleme és hagyománya, mára csak töredékes módon maradt fenn, elsősorban az erdélyi magyar kulturális intézmények működése révén, holott ez a multikulturalizmus gazdagítani tudná mind Romániát, mind a közép-európai régiót és közvetve a térség európai integrációját, ezenkívül hozzájárulhatna a magyar és a román társadalom kölcsönös kiengesztelődéséhez és együttműködéséhez. Vajon van-e lehetőség arra, hogy az erdélyi multikulturalizmus eszméje és gyakorlata ismét a történelem napirendjére kerüljön? Ezt igazából nem az írók és a publicisták, inkább a politikusok tudnák megmondani, mint-hogy a térség sorsának alakítása az ő kezükben van, ők a felelősek azért, hogy ez a történelmi sors miként alakul. A szellem emberei természetesen szolgálhatnak tanácsokkal, javaslatokkal a politika számára, ezek a javaslatok azonban csak akkor számíthatnak meghallgatásra, ha maga a politika is felismeri bennük az érdekeiknek megfelelő elemeket.